

○ Theater over *The Killing Fields*

- Over daders en slachtoffers en de extreme daad die 'vergeven' heet -

*Jos van Kan regisseert vaak in het buitenland, waaronder ook in Azië. Momenteel reist hij door dit gebied. Hij ziet deze periode als een sabbatical, maar kan het theater niet helemaal loslaten. In Phnom Penh ontmoette hij Annemarie Prins die daar werkt aan *Breaking The Silence, a new Cambodian play*; een voorstelling over de gruwelen die Pol Pot en de Rode Khmer nog geen dertig jaar geleden aanrichtten. Jos van Kan bezocht de repetities en de première. Speciaal voor Theater Schrift Lucifer schreef hij een persoonlijk verslag.*

Jos van Kan

In Phnom Penh door de straten lopen betekent omgaan met de vele brommerchauffeurs. Zij staan op bijna iedere straathoek en bieden hun diensten aan: "Sir, motto?" Ben je eenmaal opgestapt om in de vaart van zo'n brommer wat wind te vangen en je energie te sparen in de smorende tropenhitte, wordt er vaak hetzelfde repertoire afgewerkt: "You want to go Killing Fields?" "Mister, tomorrow Tuol Sleng?" En als je daar geen belangstelling voor hebt, volgt regelmatig: "You want lady. Boom boom?" Dat ik voor de prostituees geen belangstelling heb is mij duidelijk. Maar

waarom ik niet naar Tuol Sleng Genocide Museum wil, snap ik niet. Iedere buitenlander op bezoek in Cambodja gaat naar dit voormalige schoolgebouw waar 30 jaar geleden tienduizenden mensen werden mishandeld en gemarteld onder het regime van Pol Pot. Een regime dat er verantwoordelijk voor was dat 2 miljoen mensen de dood vonden. Direct of indirect. In de Killing Fields of door ziekte en honger. Ik voel weerstand. Ik wil niet naar Tuol Sleng en ook niet naar de Killing Fields. Ik heb mij voor mijn reis goed ingelezen en voel geen behoefte om de beelden te zien bij dit doffe en treurige verhaal uit de geschiedenis van Cambodja. Misschien is het ook gewoon de stroom van toeristen waaraan ik wil ontsnappen. Heel precies weet ik het niet. Ik sla het over.

Op een van mijn fietstochten over de stofwegen op het platteland van Zuid-Cambodja rust ik uit in een klein klooster midden in de rijstvelden. Vaak is er bij zo'n klooster koelte onder de bomen. En er is altijd wel een monnik die wat Engels spreekt en die je iets kan vertellen over de streek, de cultuur of het Boeddhisme. Pheng, in dit geval, is een echte gastheer. Hij wil mij graag zijn klooster laten zien. De 27-jarige monnik geeft leiding aan de 14 monniken die in dit klooster wonen. Pheng is de oudste, de jongste is 15. Daarbij wonen hier 5 Temple Boys: kinderen die geen familie hebben, of waarvan de familie te arm is om alle kinderen te eten te geven. Enkele van de Temple Boys worden later monnik. De meesten leven in het klooster omdat het onderwijs biedt, een dak boven je hoofd en het allerbelangrijkste: dagelijks eten. De tempel werd onder het regime van Pol Pot gebruikt als rijstopslag, later als

gevangenis en nog later werd het half verwoest. Pas in 1989 werd de tempel herbouwd en opnieuw ingewijd. Het schoolgebouw dat ook op het terrein van het klooster ligt, heeft 5 klaslokalen voor ongeveer 350 a 400 kinderen. Ze komen vaak van ver, op de fiets of lopend hierheen. Problemen waar de monnik 'geen antwoord op heeft' zijn gebrek aan schoon drinkwater voor alle kinderen en ook aan papier en schrijfgerei. En het feit dat de overheid geen stroom aanlegt in dit onbelangrijke, kleine klooster. Dat maakt het leven voor de monniken, de leerlingen en hun leraren er niet gemakkelijker op. De burgemeester heeft het de afgelopen jaren al een paar keer beloofd, maar er gebeurt niets. Ook dat is één van die dingen waarop Pheng, zoals hij dat zo mooi zegt, 'geen antwoord heeft'.

Op onze wandeling komen we in een van de uiterste hoeken van het ommuurde terrein bij een klein vervallen huisje. Een pannendakje, in klassieke Khmer stijl met houten daklijsten die sierlijk zijn bewerkt, maar waarvan een deel is verdwenen. Weggerot. De ooit witgepleisterde muren zijn zwart geworden van regen en vocht. De deuren hangen half gesloten los in hun scharnieren en kunnen zo te zien niet meer helemaal dicht. Pheng vraagt of ik binnen wil kijken. Door het felle tegenlicht van de zon heb ik nog geen idee waar hij me toe uitnodigt. Wanneer ik op de drempel sta, zie ik het in één oogopslag. Het licht valt door drie kleine raampjes naar binnen. Op twee grote houten tafels die het gebouwtje vullen liggen links de botten, ribben en bekkens. En rechts de schedels. Hoog opgestapeld. Met daardoorheen kleine verschoten en vaag gekleurde stukjes stof, als een soort versiering. In antwoord op Phengs vraag

of ik foto's wil nemen, zeg ik dat ik zonder fotocamera reis. Maar dat ik er wel graag goed naar wil kijken. We blijven lang. Ik stel korte simpele vragen en hij geeft korte antwoorden. Maar ook de stilte schuwen we niet.

Nee, hij was nog niet geboren, maar hij heeft het verhaal gehoord van de ouderen. Ze waren misleid, de slachtoffers. Ze werden gevraagd naar de tempel te komen voor rijstverdeling. Hun handen werden vastgebonden en ze werden afgevoerd. Honderden. In de rijstvelden vermoord, in een grote kuil gegooid en met aarde toegedekt. Respectloos. Zonder ritueel of aanwezigheid van familie. De monniken werden later vermoord. In de tempel. Jarenlang zat hun bloed nog op de muren. Pas bij de herbouw in '89 werden er nieuwe schilderijen over het bloed aangebracht. Monniken en dorpsbewoners hebben in '93 de restanten van de ruim vierhonderd doden opgegraven. Om de beenderen een plekje te geven hebben ze dit huisje gebouwd. Nee, er is geen geld om dit huisje op te knappen. Ook al is het de enige tastbare herinnering voor de overlevenden. En een beeldend bewijs voor de jeugd van wat er hier nog maar zo kort geleden gebeurd is. Ook op dit probleem, opnieuw gebrek aan geld, heeft Pheng, zo zegt hij, 'geen antwoord'. Twee jaar geleden waren er toeristen die beloofden geld te geven en terug te komen om te helpen met het opknappen van het gebouwtje. Hij wacht nog steeds op hun terugkeer. 'Geen antwoord'. Ik voel de vraag, hoeveel kost zo'n opknapbeurt nou eigenlijk, in mijn mond klaarliggen. Maar ik bedenk me. Ik wil niet nummer twee zijn die valse verwachtingen wekt. Er is een smal gangetje, wat het mogelijk maakt om tussen de twee tafels door te lopen. Ik ga

voorzichtig het huisje in. Sommige schedels zijn gebroken, andere hebben ooggenaten die gevuld zijn met droge aarde in bijna dezelfde kleur als de schedels zelf. Naar de andere tafel kijkend realiseer ik me dat ik wel eens een schedel heb gezien, maar nog nooit echte bekkens en ribben. De stoffige hitte, het felle licht door de minuscule raampjes, de bijna geurloze en de ooit zo vrolijke stukjes stof die nu bijna geen kleur meer hebben, maken het voor mij wat ik maar even noem een 'zintuiglijke ervaring'. Ik sta tussen de restanten van zo'n 400 mensen die zomaar werden afgeslacht. En die springlevend waren toen ik een kind was. Pheng was nog niet geboren. Naar zijn ouders vraag ik niet. Eens in het jaar, zegt Pheng, komen de ouderen om hier te bidden. En vaak huilen ze dan. Wanneer ik vraag wat hij dan doet, glimlacht hij en zwijgt.

Wanneer ik terugfiets probeer ik te schatten wat het onderhoud aan het huisje zou kosten. Maar dan denk ik aan de aanleg van elektriciteit en aan het drinkwater. En aan het ontbreken van boeken, papier en lesmateriaal. De overvolle klaslokalen zonder ventilator. En dan ik raak het spoor bijster. Wat heeft hier prioriteit? En natuurlijk denk ik aan de huilende mensen, mensen van mijn leeftijd. En aan de zwijgende glimlach van Pheng.

Deze zomer zag ik Annemarie Prins op de televisie in Zomergasten. Ze vertelde over haar werk in Cambodja. Ze had er een voorstelling gemaakt. Voor ik naar Azië vertrok, belde ik haar met de vraag of die voorstelling misschien nog te zien was. Toen bleek dat we bijna tegelijkertijd vertrokken en dat ze een nieuwe voorstelling ging maken, werd ik

hartelijk uitgenodigd om langs te komen. Niet zozeer om de inhoud van haar voorstelling, een theateravond over de slachtoffers en daders van het Pol Pot regime, wilde ik gaan kijken. Ik hield daar eerlijk gezegd mijn hart een beetje voor vast. Misschien was het een zelfde soort gevoel als mijn weerzin tegen Tuol Sleng. Ik wilde gaan kijken omdat ik uit eigen ervaring de complexiteit van het werken in Azië goed ken. Het is een uitdaging die ik ook prikkelend blijf vinden. Ik was nieuwsgierig en benieuwd naar het werk in Azië van een oudere en ervaren collega. Maar ook naar theater in een land waar de ontwikkeling van kunst met een schok tot stilstand was gekomen. En die nu maar heel moeizaam weer op gang gebracht wordt. Onder het Pol Pot regime zijn alle intellectuelen, mensen met een hogere opleiding en kunstenaars uitgeroeid. De generaties erna moesten helemaal vanuit het niets beginnen. Met niets. Want er zijn geen middelen. Eigenlijk is in Cambodja alleen de klassieke Khmer muziek- en danscultuur hersteld en bewaard gebleven.

Anderhalf jaar geleden ging Annemarie Prins samen met Nan van Houte het Cambodjaanse platteland op om te praten met de slachtoffers van de Khmer Rouge. En met de daders. Ze legden hun oor te luisteren, om te vatten wat niet te vatten is. Hoe kon het gebeuren dat er twee miljoen mensen stierven? Khmer werden gedood en gemarteld, stierven door uitputting, ziekte en honger. Door toedoen van andere Khmer.

En nu, op de parkeerplaats van het 'Exhibition Centre' tegenover het Parlementsgebouw in Phnom Pehn, vindt de première plaats van *Breaking the Silence*; een voorstelling geschreven en geregisseerd door Annemarie Prins. Het

toneel is een mobiel openluchtpodium dat speciaal voor deze voorstelling gebouwd is. Cambodja heeft nauwelijks theaters; alleen de hoofdstad heeft er een paar. In de provincie waar deze voorstelling voornamelijk gespeeld zal gaan worden, zijn helemaal geen theaters. In Cambodja is geen geld voor cultuur. Zelfs een zeer groot deel van de ziekenhuizen en scholen worden gesponsord door andere landen. Annemarie Prins en Nan van Houte hebben met geld uit verschillende Nederlandse fondsen dit theater kunnen laten bouwen. En ze hebben een geluidsinstallatie uit Nederland mee genomen. De belichting is simpel gehouden, omdat ze anders op het platteland met een generator zouden moeten reizen.

Bij aanvang wordt de titel op het achterdoek geprojecteerd, zodra het licht op het publiek uitgaat. Net als later de Engelse vertaling van deze in Khmer gezongen en gesproken theateravond. *Breaking the Silence, a new Cambodian play*. Het publiek weet waar het aan begint: vanavond wordt de geschiedenis van Cambodja onder het regime van Pol Pot verteld en gespeeld. Voor het eerst na dertig jaren op het toneel gebracht in Cambodja. Door Cambodjaanse performers. Het publiek weet dat dit een avond is die gaat over het trauma dat dit land al jaren grotendeels zwijgend met zich meedraagt. Want de toeschouwers hebben allemaal verwanten of vrienden die er bij betrokken waren. Maar nooit eerder stonden er zeven Cambodjanen op een podium voor hen klaar om het er over te hebben. In de openbaarheid. Over het kwaad wat dit land te gronde richtte. Over de woede en het verdriet. Het onomkeerbare waartoe een ieder zich moet verhouden.

Vanavond wordt deze geschiedenis opengebrouwen. Met een zachte en liefdevolle, maar dwingende hand, zo zal blijken.

Honderden Cambodjanen zitten op rieten matten, daarachter op kleine plastic krukjes en weer daarachter op stoelen. In de openlucht. Een oude hond zwerft rond en een vogel vliegt door het decor. Ik zit op de rieten matten. Het beton van de parkeerplaats, die voor deze gelegenheid speciaal is leeggeruimd, geeft de hitte van de dag genadeloos terug, dwars door de matten heen. Voor de tientallen *expats* die ook zijn komen kijken is dat moeilijker te verdragen dan voor de Khmer. Om half zeven, na zonsondergang, is het in Phnom Penh snikheet, windstil bij 37 graden Celsius.

In een kleine ceremoniële stoet duiken ze op uit het donker. Een danser, een muzikant en een zanger. Drie mannen, te jong om het meegemaakt te hebben. En vier vrouwen, actrices, precies oud genoeg om het zich goed te kunnen herinneren uit hun jeugd. Ze zingen over een verlangen naar eenheid en geborgenheid. Naar een harmonieus leven op het platteland in de nabijheid van de natuur. Het is één van de gedichten van U Sam Oeur die voor de avond op muziek is gezet. Wanneer de stoet op de voorrand van het toneel tot stilstand komt, staan daar zeven professioneel opgeleide performers op een manier die ontwapenend is. Zonder opsmuk. Kaal zingen zij hun klaagzang. En ze kijken het publiek aan op een naakte manier die ik nooit eerder zag. Alsof het helemaal geen toneel is, alsof er geen rollen gespeeld zullen worden. De energie die Annemarie Prins heeft weten te mobiliseren bij deze zeven mensen, werkt meteen openend en betoverend. Er staan zeven Khmer die

iets te vertellen hebben. En dat maakt dat ik me meteen overgeef aan dat wat er ook gaat komen. En wat er komt is niet mis. In zeven scènes, zeven verhalen, wordt een geschiedenis verteld die omvangrijk is. Er worden thema's als schuld en onschuld, vergeten en vergeven, schaamte en schuldgevoel aangeraakt. Ze worden onderzocht, opgeschud en omgekeerd.

Er wordt gespeeld op traditionele en ook op nieuwe, zelfgebouwde muziekinstrumenten. De drie mannen ontlenuen hun muziek en bewegingsvocabulaire aan de traditionele Khmer cultuur. De drie mannen voeren de regie. Zij bepalen de spelregels. De vier actrices worden door hen telkens in nieuwe situaties gezet waar zij zich toe te verhouden hebben. "Jij bent meneer Akrak, je bent 58 jaar, je kunt niet met de waarheid om gaan," zegt de zanger, terwijl de danser één van de vier actrices haar nieuwe plaats wijst. "Jij bent mevrouw Tidha, je bent 53 jaar oud, je wilt de waarheid weten, niets dan de waarheid". En ook de tweede actrice verlaat haar plaats van het plastic krukje waarop ze zit. Eenzelfde krukje als waar een deel van het publiek op zit. "Jij bent mevrouw Sophy, je bent 52 jaar oud, je wilt niet praten, je wilt niet luisteren, je wilt niet kijken". Met deze aankondiging is er meteen een eerste scène gezet. In een paar korte zinnen is er een onmogelijke situatie gecreëerd die dramatisch en spannend is.

De vier actrices nemen voortdurend wisselende rollen op zich, ze spelen mannen en vrouwen, jong en oud, daders en slachtoffers. Ze gaan daarmee, vertellend en spelend op zoek. Met kleine, zorgvuldige middelen. Met een verfijnde en

precieze concentratie. Voortdurend weer uit de rol stappend, dienend aan de zeven verhalen. Verhalen die eruit moeten. Schijnbaar emotioneel. Brechtiaans verteltheater met een hoge urgentie.

Er wordt de tijd genomen om deze geschiedenis van doffe ellende stukje bij beetje op een persoonlijk manier bloot te leggen. Annemarie Prins toont daarbij niet de beelden, de beelden die ik in Tuol Sleng niet wil bekijken, maar ze suggereert ze. Door taal en door de abstractie van dans en muziek. Ze maakt er muzikaal theater van, geen dramatische documentaire. Waardoor ze de geschiedenis toegankelijk maakt. Er wordt verteld en gespeeld hoe het was. Hoe het zo heeft kunnen zijn. Maar niet door te doen alsof het nu zo is. In een verkrachtingsscène wordt het verhaal door dans en muziek aangevuld. Maar niet geïllustreerd, waardoor het zich in mijn verbeelding kan afspelen. Als ik daar ruimte voor heb. Ik ben daar blij om, want ik zou niet durven zeggen hoeveel ruimte er is bij met name de oudere toeschouwers.

Hoe verder de avond vordert, hoe complexer alles wordt. En hoe ingewikkelder het blijkt te zijn. Omdat de slachtoffers en de daders niet zo eenvoudig meer te verdelen zijn in zwart en wit. "Jij," zegt de zanger midden in een scène, "wat zou jij doen als je de verpleegster was?" En de danser zet weer een actrice op een andere plek, waardoor hij de scène verder opstuwt. En ook de betrokkenheid van het publiek, want wat zouden wij doen als we de verpleegster waren van 15 jaar oud, die zo trots was dat ze al spuiten mocht geven? Een verpleegster die een bijdrage wilde leveren aan de

opbouw van haar land? Maar die tegelijkertijd wist dat ze de mensen niet zou genezen... Want er waren nauwelijks medicijnen en er was geen eten. En wat zou ik doen, als ik mijn geliefde vader had verloren door toedoen van deze verpleegster? Wat zou ik doen als ik haar nu, na al die jaren, zou kunnen ontmoeten? "Ik zou naar huis gaan en de deuren zacht sluiten", zegt de actrice. Maar zo gemakkelijk komt ze er niet vanaf.

Alle scènes eindigen met een onmogelijkheid. Deze onmogelijkheden stapelen zich op: zowel op begripsniveau, maar ook op emotioneel niveau. De jongeman die zijn halve dorp verraden heeft tijdens gruwelijke martelingen, is niet vrij te pleiten. De actrice die deze rol speelt, wrijft alleen maar krachtig met haar vingertoppen over de bovenkant van haar hoofd, heel precies vanaf de scheiding in haar haren tot halverwege haar oor. Dit prikkelt de verbeelding. Ik voel mee met de binnenwereld van de jongeman. Het werkt omdat je de onmogelijkheid begrijpt, maar ook voelt. Het wordt in mij een heldere vertelling en een zintuiglijke beleving.

Het kwaad blijkt gedurende deze avond niet alleen het kwaad te zijn van vroeger. Wat je werd aangedaan doordat een regime je onwetend hield. Een regime dat door terreur, honger en martelingen dwong tot meewerken. En waaraan je bijna als vanzelf meedeed. Puur en alleen al omdat je wilde overleven. Of het kwaad dat de slachtoffers is aangedaan die de moed niet hadden, of de kans, om te heulen met het regime. Er is ook kwaad nu, vandaag. Een kwaad dat ontstaat uit angst en onvermogen. Wat verhindert om het erover te hebben. Zowel 'de daders' als 'de slachtoffers' zijn niet in staat te communiceren. Vragen te stellen, hun verhaal te vertellen.

Hoe verder de avond vordert en de actrices met hun ijzeren-heinige precisie en gedoseerde manier van spelen rustig verder spitten en zoeken, hoe meer de humor ruimte krijgt. En daarnaast de emoties, die in de scènes kundig gedoseerd blijven, maar in de muziek en de dans tussen de scènes geogst kunnen worden. De scènes creëren een draagvlak waarop emoties, via de muziek en de dans, kunnen vibreren en resoneren. Maar waarnaartoe met die emoties? Doordat er geen oplossingen zijn, alle scènes eindigen met een onmogelijkheid, doordat er 'geen antwoord is' zoals Pheng de monnik mij herhaaldelijk zei, heeft de voorstelling maar één laatste mededeling. En onvermijdelijk bouwt Annemarie Prins daar naar toe. We komen uit bij de titel: *Breaking the Silence*. Dat is wat deze voorstelling doet. Het is een waarlijk Brechtiaans principe. Wat wenst dit land zich? Wat kan dit land zich meer wensen dan dit? Dat er over gesproken wordt. Dat het geprobeerd wordt. Een land waarin slachtoffers en daders vaak samenleven in kleine dorpen. Een land waarin nu, na dertig jaar, de eerste boeken van de persen rollen om onderwijzers een handleiding te geven hoe met dit onderwerp om te gaan en hoe zij de geschiedenis genuanceerd en hopelijk naar waarheid kunnen vertellen en doorgeven.

De voorstelling is niet utopisch. De vrouw die de verpleegster ter verantwoording roept voor de dood van haar vader, weet niet hoe ze om moet gaan met de vraag van de verpleegster om vergiffenis. Ze wil wel, maar ze kan het niet. Ze zegt dat ze het zal proberen. Vergeven mag geen vergeten worden. Want dan zouden al haar familieleden

voor niets zijn gestorven. Een man die vermoord en verkracht heeft, is door zijn moeder verstoten. Hij wordt door haar jarenlang dagelijks genegeerd op de markt. En wanneer hij eindelijk de moed heeft zijn oude moeder om vergiffenis te vragen, kan ze hem dat niet geven. Ze probeert het toch, maar zegt: "Het zal nooit meer hetzelfde zijn. Het zal nooit meer hetzelfde zijn". Een vrouw die een man vraagt mee te gaan naar Tuol Sleng, waar ze jaarlijks heengaat om te gedenken, krijgt geen antwoord. Het blijft in het duister of ze samen zullen gaan. Ook in mij, de weigerachtige die Tuol Sleng niet wilde bezoeken. Maar het te proberen, daar gaat het om. De vragen te stellen, over wat goed en kwaad is. Over hoe kwaad kwaad is en hoe goed goed. De poging te ondernemen. Dat lijkt de enige uitweg. Wanneer de voorstelling een kleine anderhalf uur voorbij is en een voorzichtig briesje wat verkoeling brengt, blijft het Cambodjaanse beton, waarop het publiek ook na het applaus nog na blijft hangen, haar warmte uitstralen; heet en zonder genade.

Ik zat tijdens de première naast een Duitser die de geschiedenis van zijn voorouders in zich meedroeg terwijl hij naar de voorstelling keek. En juist daardoor aangedaan was. Door het feit dat niet alleen hij en zijn landgenoten met de geschiedenis worstelen, maar dat er meer landen zijn waar mensen dagelijks worstelen met de daden van hun grootouders, of zelfs hun ouders. Door hem realiseerde ik me dat deze avond ook de kracht heeft over de grenzen van de specifieke Cambodjaanse geschiedenis heen iets te vertellen.

Ik moest denken aan mijn regie in Essen: in een twee en een half uur durende avond regisseerde ik in Duitsland een epos over de vernietiging van het Jodendom. Ik herinnerde me de opstand tijdens de repetitieperiode van de 14 acteurs die 80 verschillende rollen speelden. Van daders en slachtoffers. En alles wat er, ook daar, tussen 'goed' en 'slecht' lag. Ik herinnerde me de rebellie tegen mij, de jonge Nederlandse regisseur. En het bijna onmogelijke culturele verschil met ons buurland. Na vele slapeloze nachten en de steun van de Duitse dramaturge, die er wel in geloofde, kwam het toch tot een première. En het werd een groot succes, juist bij de gratie van mijn net iets andere Nederlandse aanpak; een voor deze Duitse acteurs andere kijk op hun geschiedenis, op het Duitse 'kwaad', waar niet alleen een jongere maar ook een oudere generatie in het publiek zeer open voor bleek te zijn.

Iedereen draagt een geschiedenis met zich mee. Ieder mens draagt ook de geschiedenis van de mensheid met zich mee, dus ook wreedheid en terreur. Voor een kunstenaar zou het mogelijk moeten zijn je te verplaatsen in die universele geschiedenis binnen een andere cultuur. Maar ik weet uit mijn ervaringen in Taiwan en China hoe moeilijk het kan zijn en wat een inspanning het kost om tot iets goeds, moois en betekenisvols te komen. Dat Annemarie Prins, op haar zesenzeventigste naar Cambodja afreist om hier als buitenlandse iets te vertellen over een complexe geschiedenis die niet helemaal de hare is, maar die ze wel tot de hare heeft gemaakt, wekt mijn bewondering. Met haar Nederlandse aanpak heeft ze theater gemaakt dat er anders niet was geweest. En ze heeft het theater dat er wel is, de

traditionele Khmer cultuur, een klein duwtje gegeven. Ze heeft laten zien dat die cultuur ook is in te zetten op een andere manier dan alleen als een museale herhaling van zetten. Dat de traditionele kunst zeer bruikbaar is om andere en nieuwe inhouden vorm te geven. Dat Annemarie Prins niet te maken kreeg met een opstand van haar spelers, zoals ik lang geleden in Duitsland, heeft zeker te maken met het feit dat dit haar tweede voorstelling in Cambodja is. Het lijkt een bewijs dat het zinvol is om bij internationale projecten vooral door langdurigere samenwerking tot verdieping te komen.

Dat haar avontuur in Cambodja betekenis heeft, blijkt uit het feit dat in de provincie waar de voorstelling inmiddels rondreist soms wel duizend mensen per avond komen kijken. “Ze helpt,” zo las ik op een Cambodjaanse website, “de waardigheid en de humaniteit in Cambodja te herstellen. Ze maakt het mogelijk dat kinderen en de jongere generatie de geschiedenis van hun land leren kennen en begrijpen.”

Ook voor mij had het zien van *Breaking the Silence* betekenis. Na het zien van de voorstelling en het schrijven van dit bericht, ga ik toch, wanneer ik over enkele weken weer in Phnom Penh ben, Tuol Sleng bezoeken. En mijn geld en energie ga ik niet in de renovatie van het kleine Dodenhuisje in het klooster van Pheng stoppen. Ik ben allereerst een theatermaker. Ik heb afgesproken volgend jaar als vrijwilliger op een kleine toneelschool in Battambang (Noord-Cambodja) les te gaan geven.

Regisseur Jos van Kan werkte in het Nederlands toneel o.a. bij Fact, Het Zuidelijk Toneel, Oostpool, Orkater en Wetten van Kepler. Hij was van 1996 tot 2002 artistiek leider van Theatergroep Maccus te Delft (nu Max). Naast zijn werk als regisseur in het toneel, dat zich ook in Duitsland afspeelt, maakt hij muziektheater en opera o.m. bij Het Ives Ensemble, Het Combattimento Consort, Het Gelders Orkest en Het Concertgebouw. Hij werkte met componisten als Micha Hamel, Param Vir en Seung-Ah Oh. Samen met Ulrike Quade maakte hij *The Second Goodbye*, een Taiwanees-Nederlandse co-productie die in Taipei in première ging en te zien was op festivals in Peking en Shanghai. Hij nodigde Annemarie Prins uit om in Nederland een solovoorstelling te spelen, die speciaal voor haar wordt geschreven. Verder werkt hij aan een project met Romyda Keth, een Cambodjaanse modeontwerpster. Hij sluit zijn reis af in Shanghai waar hij volgend jaar een voorstelling zal regisseren.

Breaking The Silence van Annemarie Prins ging op 2-2-09 in Phnom Penh in première. De voorstelling wordt in Khmer gespeeld en geproduceerd door Amrita Performing Arts uit Phnom Penh en Theatre Embassy uit Amsterdam.